

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК 821.161.2–2.09

Ципнятова І. В.,
кандидат філологічних наук,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
(Київ)

ТВОРЧІСТЬ ЯКОВА ЖАРКА У СУЧАСНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нинішній стан українського літературного процесу цілком логічно можна вважати не тільки поліінформативним, фрустраційним, а й, певним чином, – ренесансним. На часі – відродження “забутих” чи маловідомих письменників. Багато славних митців української літератури і культури, громадської й політичної думки залишаються невідомі широкому загалові, бо “пророків” не визнають на рідній землі. Серед таких “невідомих” широкому загалу письменників – творча постать Якова Васильовича Жарка, чий мистецький доробок вражає силою художнього слова і думки, втілених у майстерно створених образах і поетичних, прозових і драматичних текстах. Літературно-мистецький спадок, багатопланове життя та громадська діяльність є підтвердженням першорядності письменника. Читаючи “історію життя й творчості” літератора, ознайомлюємось із особистістю непересічною – людиною, яка жила і працювала в ім’я України та її народу не тільки на теренах рідної країни, а й за її межами. Однак, творчість Якова Жарка – навіть та, що була опублікована, – відома лише дослідникам, а внесок письменника не поціновується у контексті історико-літературного процесу тогочасної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Літературно-художня спадщина Я. Жарка, його культурно-громадська діяльність донині фактично невідомі культурній громадськості України. У довідникових виданнях і наукових розвідках літературознавців В. Бурбела, А. Гуляка, В. Крикуненка, Є. Нахліка, С. Пінчук, П. Хропка, В. Чумаченка та ін. Зважаючи на це, актуалізується проблема дослідження життя і творчого доробку Якова Жарка у науково-практичній рецепції сучасного літературознавства і літературного процесу.

Формулювання цілей статті. У межах пропонованої публікації здійснимо спробу систематизувати наявні в інформаційному просторі відомості про життєтворчість маловідомого поета, прозаїка, драматурга, письменника Кубані, автора чотирьох книг ліричної і сатиричної поезії, двох збірок байок, книги “Оповідань”, численних публікацій в альманахах, збірниках, періодиці, значної серії науково-популярних видань, актора перших українських труп М. Старицького й П. Саксаганського, який лишив помітний слід в історії становлення і розвитку українського національного театру.

Виклад основного матеріалу дослідження. У реалізації мети статті використовували довідникові видання, архівні матеріали, праці літературознавців. Так, слідуючи хронології видань, коротку довідку про життєвий і творчий шлях Я. Жарка, а також повний список публікацій його творів вміщено у “Біо-бібліографічний словнику” (1963) у п’яти томах “Українські письменники” [6, 334–337]. В “Українській літературній енциклопедії” (Т. 2, К., 1990) знаходимо більш широкі відомості про письменника: “Жарко Яків Васильович [псевдоніми: Жарченко, Пан Шпилька та ін.; 13 (25).II.1861; Полтава – 25.V.1933, Краснодар] – український радянський письменник і актор. Народився в сім’ї дрібного урядовця. За революційну діяльність був виключений із Полтавської гімназії, у 1880 закінчив земську фельдшерську школу. Брав участь у народовольському русі, знаходився під наглядом поліції. Упродовж 1886–1896 рр. – актор труп М. Старицького, М. Кропивницького і П. Саксаганського. Залишивши сцену, жив на Катеринославщині (нині Дніпропетровська область), в Маріуполі, Катеринодарі (тепер Краснодар). Був членом Товариства аматорів вивчення Кубані, працював у Кубанському статистичному комітеті, завідував Кубанським науковим і Кубанським художнім музеєм імені А. В. Луначарського. Дебютував у 1884 збіркою “Перші ліричні твори, ч. 1. Писав вірші, пісні: збірка “Пісні” (1905), балади: збірка “Балади та легенди” (1913), байки: збірка “Байки” (1899), оповідання: збірка “Оповідання” про тяжку долю трудящої людини за царизму, сатиричні вірші: збірка “Катеринославцям. Сатиричні вірші пана Шпильки” (1912), статті краєзнавчої тематики: “На Кубані” (1912) тощо. В радянський час опублікував низку поезій “З єгипетського циклу” в журналі “Життя і революція”. Переклав вірш “Очерет” М. Лермонтова (побуває як український народний романс “Рибалка молоденький над річкою сидів”). Залишив у рукописах спогади про Панаса Мирного. Архів Якова Жарка зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Творчий доробок складають збірки творів: “Оповідання” (Полтава, 1999), “Пісні” (Катеринодар, 1905), “Пташки” (у кн. “Українська муза”, К., 1908), “Байки” (К, 1912), “Балади та легенди” (Катеринодар, 1913), низку поезій опубліковано в книзі “Антологія української поезії” (Т. 3, К., 1984). Статтю енциклопедії наводимо повністю, бо це чи не єдина інформативна публікація про письменника останніх десятиріч, на основі якої можемо усвідомити складність життєвої долі і творчого шляху письменника. Короткі відомості довідкового плану про Я. Жарка у контексті історико-культурного середовища Кубані знаходимо в Енциклопедичному словнику з історії Кубані з давніх часів до жовтня 1917 р. (Краснодар, 1997) [8].

Коротку статтю довідкового змісту про життєтворчість Якова Васильович Жарка вміщено в Енциклопедії історії України (Т. 3, 2005) [4]. У книзі в основному дублюються відомості з Української літературної енциклопедії.

Натомість у збірнику “Літературное зарубежье: проблема национальной идентичности” (Випуск 1 Інституту світової літератури ім. О. М. Горького Російської академії наук; М., 2000) наявні відомості оглядового характеру про життя і творчу працю письменника [1].

У підручниках із історії української літератури ХХ століття прізвище Я. Жарка не згадується лише подекуди. Наприклад, один раз серед письменників-акторів

називає його В. Погребенник в новітній “Історії української літератури (Кінець XIX – початок XX ст.)” [2, 250].

Обмаль відомостей і фактів довідникового характеру про життя й творчість письменника, відсутність адекватного поцінування його різножанрової оригінальної творчості й уведення до вивчення у системі шкільної літературної освіти (твори письменника вміщено у навчальному посібнику-хрестоматії з української літератури “Козак Мамай” [3]) зумовила потребу докладного осмислення життєтворчості митця у науково-практичній рецепції.

На основі студіювання автобіографічних і мемуарних джерел, довідуємося про цікаві факти з життя і творчої еволюції письменника, які формують науково обґрунтоване уявлення про постать Якова Жарка в контексті літературного процесу й історико-культурного простору того часу. Так, із автобіографії літератора дізнаємося, що народився в багатодітній родині колезького асесора, де панував культ книг, музики і театрального мистецтва. Батько письменника – Василь Федорович – мав удома “Кобзар” Т. Шевченка, роман “Чорна рада” П. Куліша, поему “Енеїда” І. Котляревського, охоче приймав у себе українських літераторів, діячів культури – С. П. Стебліна-Камінського, Т. Сушицького, О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, близько приятелював із М. Кропивницьким, хоча рідною мовою вповні не володів – “балакав мішаною”, а як вдавав із себе пана, то “русив”. Натомість мати – Олександра Григорівна – походила з роду дрібних поміщиків Лазебникових, розмовляла переважно українською, знала багато народних пісень, казок, приказок. Зростаючи у такій родинній атмосфері Яків усотував шанобливе ставлення і любов до рідної культури й мови, що пізніше виявилось у його поетичних і розових творах. “Українську стихію” в родині формувала і нянька Олександра – проста селянська жінка, яка не залишила гуманну й демократичну родину Жарків навіть будучи “вільновідпущеною”. *“З молоком цієї кріпачки, – з вдячністю зауважував Жарко, – я всмоктав у себе, певно, любов до рідного слова, до рідної пісні, до рідного народу. Мати і няня – скільки вони нарозказували мені малому казок, скільки наспівали пісень, скільки приказок я взяв від них, і коли вже виріс, то не одну казку, приказку і пісню прочитав у збірниках Номиса, Метлинського, Рудченка та інших”*.

Під впливом і за прикладом старшої сестри – Надії, яка мала гарний голос, добре грала на роялі й була організатором аматорських вистав, що ставилися навіть у залі Дворянського зібрання у Якова формувалися акторські здібності і почуття любові до театрального мистецтва. Крім цього старші брати і сестри привили хлопцеві інтерес і до революційних ідей, зокрема народництва. Вже у 60-ті рр. XIX ст. із розмов між братом і сестрою (очевидно, Олександром і Надією) він дізнається про закриття українських шкіл, заборону ставити українські спектаклі, і навіть про те, що вже “декого позасилали у холодні краї...”. Тому-то, слідуючи старшим братам також стає на революційний шлях (відвідує заняття таємного народницького молодіжного гуртка, читає й розповсюджує літературу, що закликала до революційного повалення самодержавства, збирає кошти для народницької партії, членом якої був). За таку діяльність Яків був

виключений із гімназії “без права поступлення в какое-либо учебное заведение, на государственную и общественную службу”, був ув’язнений і двічі над ним був установлений гласний нагляд поліції.

Докладні відомості про революційну діяльність Якова Жарка описано в біо-бібліографічному словнику “Деятели революционного движения в России” (М., т. II, 1930; т. III, 1934).

У час активної революційної діяльності, напередодні обшуків і переслідувань із боку поліції Яків Васильович багато писав, результатом чого став цикл віршів “Боротьба”, по-юначому палких і емоціональних, висловлених навіть у часи поразок віри в перемогу справи, за яку він бореться разом з товаришами, – віри в неминучий крах самодержавної сваволі:

*Настане час і рухнуть трони,
І воля встане на мерцях!
 (“Нас подолали...”)*

З віршів циклу “Боротьба” довідуємося, що їхній автор був не лише активним, переконаним борцем із самодержавством, але й певний час перебував в ув’язненні, належав до народницької революційної організації “Чорний переділ”. Перебуваючи в ув’язненні, Я. Жарко тримався мужньо, вірив: земля буде належати селянам (“Наша вона!”), а пробуджений революційним словом “люд” прокинеться від “сну”, повстане й переможе:

*Знесе і орла, і корону, і вас
І скине царя з його трону!
 (“Погребний марш”)*

Саме в ці роки Я. Жарко перебував у дружніх стосунках із гімназистом В. Самійленком, і завдяки йому, як про це зазначає в одному із спогадів, познайомився з колишнім членом “Унії”, відомим письменником Панасом Мирним, із яким тісно заприятелював. Тому не дивно, що саме Панас Рудченко здійснив можна сказати визначальний вплив на формування творчого світогляду письменника-початківця.

З 27 вересня 1880 р., перебуваючи під гласним наглядом поліції, захоплювався виставами трупи М. Кропивницького, в якій у той час грала його сестра Надія. Невдовзі вступив до трупи. Будучи під наглядом поліції, займався самоосвітою студіював етнографію, історію, археологію й природознавство, зібрав чималу бібліотеку, і, незважаючи на заборону, здобув навіть фах учителя, пройшовши “вільноприходящим” відповідний курс при фельдшерській школі. Всерйоз уже, під впливом української й класичної російської поезії, і сам “почав більше і більше писати вірші”. Як результат, – вихід першої книги віршів “Перші ліричні твори. Ч. 1” (Полтава, 1884). Досить високий рівень поезії і обсяг видання (124 стор.), враховуючи справжню скруту на нові твори тогочасної “небагатої щодо кількості книг малоруської літератури” (М. Костомаров), яка перебувала в жорстких лабетях Валуєвського циркуляру (1863) й особливо Емського указу (1876), засвідчували більшою мірою заохочувальні наміри видавців.

Страшна трагедія обрушується на родину Якова Жарка саме в роки жандармських переслідувань. Упродовж чотирьох років – з 1879 по 1884 рік – один за одним помирають від сухот одна з його сестер і всі брати. Після смерті останнього з них, Федора, що остаточно підірвав здоров'я на засланні, смерть, наче домоклів меч, повисла і над наймолодшим, Яковом. Тож легко зрозуміти підсвідоме прагнення його, ще зовсім молодого, але так само, як і брати, підтятого спадковою хворобою, залишити батьківську оселю. Яків звіряється: “Думав осісти де на селі і жити серед народу”, але наміри не здійснюються: губернатор “должності не утвердил”; проти цього були й батьки: “Я покашлював... Мене нікуди не пускали. Мама, перенівши стільки горя, як смерть дітей, і слухать не хотіла, щоб я куди їхав. Купили корову, годували і обпоювали мене теплим молоком досхочу... Може я через те і зостався жити до цього часу”, – згадує в автобіографії [7, од. зб. 44, л. 3]. Саме у той драматичний час Яків Жарко виїжджає на лікування до Єгипту, про що не згадує в автобіографії, через серйозні підстави (йшлося ж про підтвердження “зв'язків із закордоном” неіснуючої “Спілки визволення України”, а приводом для допиту письменника стала єдина публікація в № 1 журналу “Життя й революція” за 1928 рік добірки його віршів “З єгипетського циклу”, до якої на сторінці 38 додано примітку: Я. Жарков в Єгипті жив у кінці 80-х рр., лікуючись від туберкульозу), Яків Васильович про всяк випадок твердив, що в Єгипті “не бував” і все про цю країну “вигадав”. Вочевидь пам'ятаючи про допит, він і в своїй автобіографії, що мала надсилатися поштою, був змушений не розголошувати цей життєвий факт; більше того – вдався до твердження, що “врятувався... завдяки коров'ячому молоку”.

Підтвердження перебування Я. Жарка у Єгипті віднаходимо в поезіях присвяченого цій країні циклу, й передусім надрукованій “На другий рік життя мого в палкім Єгипті...”, а також з багатьох наведених у них подробицях цього перебування, яких не можна уявити, не відвідавши Єгипту й не побачивши того, про що йде мова в циклі. Переконати в цьому може навіть один вірш, “На піраміді”, де що не рядок, то свідчення побаченого і почутого поетом в цій країні – від спілкування з єгиптянами, їх слів до своєрідного пейзажу, що постав перед очима автора з вершини піраміди:

*На північ видно дельти Ніла,
На південь – синь далека гір;
В долині Ніла сельбищ сила
І, мов павиний хвіст, Каїр.
Слова на плитах розбираю
І напиши... А далі он
На сірім камені читаю:
“Napoleon”.*

Отже, ще до відвідання Єгипту Лесею Українкою там побував один з її талановитих співвітчизників, для якого ця поїздка стала рятівною. Повністю одужавши, Я. Жарко повертається на батьківщину й оселяється у сестри Юлії, якій, мабуть, найбільш завдячував не тільки виданням першої книжки, а й одужанням. І відразу ж поринає в творчість – випробовує себе і в поезії, і в прозі: пише перші

оповідання (“Бранець”, “Москаль” та ін.). Публікує твори в різних виданнях: в харківській газеті “Южный край”, в альманасі “Складка” (1887), у “Зорі”.

Душа письменника знову воліла вирватися із гнітючого оточення, де владарював дух смерті, відчуття безвиході, й це поривання врешті здійснюється: 1886 року Яків стає професіональним актором театральної трупи М. Старицького і М. Кропивницького. А це означало мандрівки, переїзди, зміну оточення. На час вступу Я. Жарченка до трупи П. Саксаганського й І. Карпенка-Карого (1890 р.) молодий актор вже досягає очевидних успіхів на сцені, його раз по раз відзначають рецензенти, незважаючи на те, що і в цій трупі також грали високоталановиті майстри: І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовський, М. Садовська (згодом її замінила Л. Ліницька), С. Тобілевич та ін.

Незважаючи на значну акторську завантаженість, Я. Жарко не полишає і літературної діяльності, про що свідчать періодичні публікації його поезій в альманасі “Складка” (видання 1893, 1896 та 1897 рр.), у двотижневику “Зоря” (11 поезій упродовж 1890–1895 рр.), а також підготовка наступної збірки “Молодик. Пісні та думи”, яка однак 20.05.1891 р. була відхилена Головним управлінням у справах друку. У ці ж роки Я. Жарко продовжує писати і оповідання, які склали видруковану в Полтаві збірку “Оповідань” (1899), успішно випробовує себе і в жанрі байки, де розкрилася його природна схильність до сатири й гумору, вже вповні виявлена у акторській праці, й ширше – критичне ставлення Я. Жарка до соціальної й національної несправедливості, засвідчене ще в час практичної революційної діяльності. Жодна байка поета не з’являлася у періодиці, але повний доробок в цьому жанрі побачив світ окремим виданням (“Байки”, СПб., 1899) і був схвально оцінений тогочасною критикою.

Однак на початку 1895 р. у зв’язку з родинними турботами (народження дітей) та внаслідок непорозуміння з Саксаганським Я. Жарко з дружиною назавжди залишають трупу, оселяється в селі Мало-Михайлівці на Катеринославщині, де впродовж восьми років займає досить загадкову із урахуванням його попередньої освіти й фаху, та матеріально вигідну посаду завідувача шахт і цілого кар’єру з видобутку коаліну для порцелянової фабрики братів-підприємців Кузнецових. Праця на цій посаді мала водночас велике значення в утвердженні Я. Жарка-прозаїка на позиціях реалізму: працюючи тут, на шахтах-копальнях, письменник був свідком тяжкого й злиденного життя робітників-шаhtarів – реальних прототипів його правдивих, сповнених болю і співчуття оповідань, а тема соціальної несправедливості стає центральною в усій його подальшій творчості.

Між тим троє синів Я. Жарка вже підросли і Яків Васильович назавжди перебирається до Катеринодара – міста хоч і за межами України, але й не чужого: нагадаймо, що Катеринодар був на той час аж ніяк не другорядним осередком української культури, з школами, де викладалась українська мова, кількома театрами, де ставилися й українські п’єси, і навіть друкарнями – що, безперечно, також зацікавило Я. Жарка-письменника. Вибір Катеринодара, де, наскільки нам відомо, у подружжя Жарків не було ні рідних, ні знайомих, обумовлювався, очевидно, саме інтересом до цього значного міста як столиці

української Кубані, у якому на той час не тільки всюди лунала українська мова, а й лишалися живі творці й свідки її багатой історії. “В Катеринодарі, – ділиться враженнями П. Саксаганський про перше перебування трупи в цьому місті, – тоді ще живі були всі Кухаренки: Степан, Олександр, Микола, Вячеслав, полковник Домонтович, жонатий на одній з Кухаренківен, старі козаки: Вареник, Шелест, Мова, Штригель, Білі. Театр повнісінький! Вітають, як рідних. Кожне твоє слово розуміють. І чуваєш ти всією істотою, що там, у партері, у всім театрі живуть з тобою, що серця їхні б’ються в один лад з твоїм”.

У складі театральних труп Я. Жарко ще кілька разів виступав у Катеринодарі і, за свідченням оглядачів “Зорі”, з великим успіхом, що також не могло не справити захопленого враження на нього й згодом спонукало оселитися назавжди в цьому місті.

Згідно “Трудового списку”, виданого Якову Жарку 1931 р., вже з 15 серпня 1904 р. він “назначен делопроизводителем Екатеринодарского комитета попечительства о народной трезвости” й на цій посаді працював понад 15 років, аж до 15 липня 1919 р. [7, од. зб. 74, с. 2]. Із уже згаданої раніше довідки письменника про себе та написаної після його смерті біографії дізнаємося про те, що Я. Жарко “у роках 1904–1905-му брав участь у революційних рухах і, коли вже на Кубанщині утвердилася Радянська влада, “Отдел Испарта Компартии Северо-Кавказского края” звернувся до нього офіційно і просив його написати свої спогади про ті часи, що він і зробив”, – факт вельми цікавий, але поки що документально не підтверджений, оскільки спогади ще не віднайдені, а в автобіографії Я. Жарко не згадує про цей період.

Ще перед переїздом на Кубань і в перші роки проживання у цьому краї Я. Жарко плідно працює на літературній ниві і часто друкує в періодиці, літературних збірниках та антологіях свої твори. 1899 р. виходять друком одразу дві книжки його творів – “Оповідання” та “Байки”, на які схвально відгукуються “Киевская старина” та “Літературно-науковий вістник”. У 1901–1905 рр., за найсердечнішого ставлення І. Франка до письменника з’являється 12 новел та оповідань Я. Жарка в “Літературно-науковому вістнику”, добірка віршів у впорядкованих І. Франком “Акордах” (“Антологія української лірики від смерті Шевченка”, 1903), а 1905 р. – окреме видання його “Пісень”, що включало поетичні твори цього жанру й, зокрема, написані після виходу “Перших ліричних творів”. Впродовж цього ж року під прізвиськом Я. Жарка друкуються одразу три брошури – “Про горілку і лихо від неї”, “Про холеру” та “Про холеру і як від неї стерегтися”, що утвердили статус автора як медика за фахом, просвітителя і діяча “комитета попечительства”, де він, мабуть, не марно працював.

Після поразки революції 1905–1907 рр. спостерігається помітний спад літературної активності Я. Жарка. Чи не єдиною відродою для нього в цей нелегкий для усього російського письменства час стала видана за редакцією О. Коваленка поетична антологія “Українська муза” (К., 1908), до якої увійшло 12 віршів та байок поета, його фото та біографічна довідка про нього. Істотною моральною підтримкою впродовж усіх цих років залишалося й періодичне

листування з іншими українськими письменниками, зокрема найтриваліше – з Панасом Мирним. Про близькість взаємин Я. Жарка з ними яскраво свідчать щирі і сердечні надписи на подарованих йому виданнях творів цих письменників: Панаса Мирного – на титульних сторінках його “Творів” 1905, 1907, 1909 рр., “щиро прихильного” Михайла Коцюбинського – на виданнях його оповідань “Харитя” й “П’ятизлотник”; такі ж сердечні надписи – й на подарованих Я. Жаркові виданнях творів В. Александрова, М. Старицького, В. Самійленка, А. Кашченка, М. Комара, І. Стешенка, М. Кропивницького, Д. Мордовця та ін.

Останній і найбільший сплеск літературної активності Я. Жарка припадає на передвоєнні роки. Упродовж трьох років у Катеринодарі лише окремими виданнями з’являються його цікавий історичний нарис “На Кубані” (1912), найбільша і, без перебільшення, безпрецедентна за своєю гостротою збірка “Катеринодарцям. Сатиричні вірші пана Шпильки” (1912) та “Байки. Видання 2-ге” (1913). Досить активно в ці ж роки друкуються поезії й оповідання Я. Жарка в періодиці. “Літературно-науковий вісник”, “Дзвінок”, “Кубанский курьер”, “Кубань”, “Кубанская жизнь” – такий, можливо аж ніяк не повний, перелік видань, зі шпальт і сторінок яких доходили до читачів Кубані й України твори українського письменника.

З початком імперіалістичної війни низка байок Я. Жарка складає колективний “Збірник українських байок”, упорядкованих самим Я. Жарком і виданих Марією Грінченко (1915). Воєнні роки, очевидно, перешкодили виданню ще однієї збірки віршів “Зарік”, яку готував І. Стешенко разом із О. Олесем. Доказом того є листівка й лист І. Стешенка до Я. Жарка від 9.01.1914 р. з повідомленням про те, що рукопис його поезій вже переданий О. Олесю, і – без дати, – що рукопис вже одержано з цензури з дозволом до друку. Свідченням творчої співдружності Я. Жарка із провідними українськими письменниками та діячами української культури є також його тривале листування із І. Франком, Панасом Мирним, М. Коцюбинським, І. Карпенком-Карим, Д. Мордовцем, Л. Старицькою-Черняхівською.

Із цього ж листування дізнаємося, що участі в імперіалістичній війні Я. Жарко не брав – ймовірно, з огляду на його вік (53 роки), мешкав, як і до війни, в Катеринодарі в придбаному невеличкому будиночку по вулиці Динській, 18. Ураховуючи, що трудовий стаж Я. Жарка як “діловода” Комітету попечительства до липня 1919 р. не переривався й досягнув майже 16 років, він і далі постійно працював на цій посаді, ліквідованій разом із комітетом уже в роки громадянської війни.

На жаль, ні в автобіографії, ні в поетичних творах цього часу не знаходимо безпосередніх відгуків письменника на події імперіалістичної та громадянської війни, Лютневу і Жовтневу революції, хоча важко уявити, що всі ці воєнні й соціально-політичні катаклізми не знайшли художнього відтворення в його поезії чи прозі. Причиною цієї, ще однієї з численних “білих плям” у біографії та творчості Я. Жарка, були події 1929–1932 рр., коли письменник знову піддавався обшукам й арештам, на цей раз з боку ДПУ, під час яких була вилучена й не повернута значна частина його рукописів. “Із посилованих документів Ви бачите, – з сумом повідомляв Я. Жарко М. Плевакові, – що три рази мене трушено і, на

жаль мій, за третім разом багато з моїх творів пропало в ОГПУ – так мені їх і не вернули...” Чи ж можна сумніватися, що вилученими й не повернутими могли бути саме ті поезії, що стосувалися подій 1917–1919 рр., ураховуючи, що й така, здавалося б, “нейтральна” публікація, як “З єгипетського циклу”, викликала неабияку цікавість слідчих? [5, 6].

Одначе й ті твори та окремі документи, що не були вилучені, переконують, що Я. Жарко радо вітав Лютневу революцію 1917 року, із захопленням сприйняв крах ненависного самодержавства як “великий час свободи”, що розбудив, змусив “стрепенутися” усі народи величезної імперії (“Настав великий час свободи...”), метафорично уособлював його з давно очікуваним радісним світанням, яке врешті покладе край “ночі” і, як свідчить один з віршів циклу “Morseaux choisis” (“Вибрані уривки”), навіть сподівався повернутися на Україну із настанням “дня”:

*Дивись! Дивись – світає...
Прийшов вже ночі край!
Тебе ось-ось побачу,
Мій любий, рідний край.
Дивись! Дивись – світає,
Ніч довга погаса!
Музика гучно грає,
Одверзлись небеса...
 (“Дивись! Дивись – світає...”)*

Подальший розвиток суспільно-політичних подій, що призвели до жовтневого перевороту й початку громадянської війни, Я. Жарко, як і багато хто з тогочасних українських літераторів, сприйняв неоднозначно. Це досить переконливо засвідчують інші поезії циклу “Morseaux choisis”, а можливо й циклу “По сумній дорозі”, що редагувався і мабуть доповнювався згодом (ця творча особливість Якова Жарка помітна майже на усіх рукописах поезій і становить неабияку проблему для дослідників поезії), сповнені песимістичної символіки і тимчасової зневіри автора, яка запанувала у “храмі” його серця, де

*...співали херувіми
І піснями чарівними
Чарували душі тих,
Хто вчував спів дивний їх.
Впав той храм і розвалився...*

Цей стан, одначе, проминув досить швидко.

Із 1920 р. стає членом Робпрофу – радянської профспілки, бере активну участь у громадському й культурному житті, зокрема як член “Товариства дослідників української історії, літератури та мови”, як організатор нових розділів музею, для яких не раз дарував унікальні видання з власної бібліотеки. Праця в картинній галереї, на основі якої згодом був утворений найбільший музей краю з добре поставленою науковою роботою, вочевидь захопила Якова Жарка, і їй він віддавав не тільки весь свій час – не раз допомагав музеєві, чим міг. Активна праця Я. Жарка належно поцінювалася Окружним відділом народної освіти: вже в грудні 1919 р. він призначається хранителем картинної галереї, в травні 1920 р. – завідувачем відділу офіційно створеного Кубанського художнього

музею імені Луначарського, з 23 вересня 1924 р. – завідувачем усього музею, що перетворився на потужний науковий центр, став справжнім вогнищем культури на Кубані.

Незважаючи на надзвичайну завантаженість роботою в музеї, не полишав – писав нові поезії і спогади про видатних письменників і діячів української культури, редагував і старанно упорядковував усе написане впродовж багатьох років. “Думаю, що мої поезії, – писав він в одному з листів 12 грудня 1932 р., – не підходять на цей час... Я добре знаю, якої тепер треба писанини, щоб її друкували; а до того я і не пролетарський письменник, на мій жаль”. Такі міркування спричинили нові обшуки й арешт, що знаменували лиш початок драматичного заключного відтинку життєвого шляху письменника.

Звільнившись із в'язниці ДПУ, Я. Жарко відразу ж дізнається про підступне звільнення з роботи у Кубанському художньому музеї, вчинене стараннями його колишнього заступника і учня Ромуальда Казимировича Войцика. Вражений цим, другим, ударом, Я. Жарко порушує питання про несправедливість звільнення, яке, на жаль, завершується негативно.

28 березня 1931 р. Яків Васильович переживає ще один тяжкий удар для себе – арешт сина, Василя Жарка: останнього із трьох його синів, інженера-фізика та будівельника за фахом (старший і середній син – загинули).

Потім – знову обшуки, безрезультатні поривання письменника добитися справедливості, ігнорування його видавництвами. Починалися часи масових репресій.

Ще важчим, тим не менше, виявилось матеріальне становище хворого і “обысканного” вщент 71-річного письменника. “Зараз, – гірко сповідується він, закінчуючи автобіографію, – живу я з жінкою, якій 70 років, у кухні, на пенсію 21 р. 66 к. на місяць. Продав за малим не все (зосталися книги, які ніхто не купує), бідую, голодаю... і нікому немає до цього діла. Хворію... Хоч би на поезіях що заробить, біля яких длубався більш як 50 років!..”. Не міг зарадити становищу батьків і син: звільнений у жовтні 1932 р., він і на початку 1933-го (час написання автобіографії) все ще лишався без роботи й, очевидно, теж перебивався з німецької батькової пенсії. “Зараз, – закінчуючи розповідь про сина, зауважує Яків Васильович, – (він) безробітний, поїхав шукати роботи в Ростов-на-Дону, а скрізь ідуть скорочення...” [7, од. зб. 73, с. 4].

Справді, важко зрозуміти, як усе це, хворіючи, міг витримати таким літній, німецький письменник. І не тільки витримати – а й продовжувати творчу роботу, брати участь у культурному житті. Добрі стосунки склалися у письменника з “Товариством дослідників української історії, літератури та мови”, Інститутом слов'янознавства, що підтверджується листуванням з його співробітниками.

Мабуть, передчуваючи наближення смерті, Яків Васильович не тільки дарував одним дослідникам і зберігав для інших все, що мав найціннішого в своїх бібліотеці та архіві, а й упорядковував їх – старанно редагував написані раніше твори, переписував їх у нові зошити, складав бібліографію по пам'яті і наводив датування, завів навіть окремий зшиток відгуків на свої публікації й

окремі видання – журнальних та газетних вирізок з рецензіями. Вірив, що все це знадобиться для майбутнього, й ця дивовижна віра надихала і підтримувала літнього письменника, допомагала вистояти в найтяжчі роки його драматичного життя.

На добре слово заслуговують ті, хто не полишив письменника в його скрутну годину, листувався з ним, підтримував в останні, найтяжчі його роки: артисти С. Глазуненко і Н. П'ястковська, науковий працівник В. Дроздовський та ін. В архіві Якова Васильовича знаходимо, окрім листів від цих осіб, вірш українського поета з Краснодару В. Очерета "Смерч", в якому від імені обох висловлюється впевненість: "Байдужість берегів поборем!". Такого ж змісту вірш "Без громких, пошлых фраз, напыщенного чувства..." російського поета А. Федорова. Теплою посвятою залишив на нотному клавирі вірша Якова Васильовича "Вишенька" кубанський композитор Г. Концевич...

Саме на цей період припадає листування Я. Жарка з Миколою Плевако, в особі якого письменник виявив не тільки доброзичливого упорядника і видавця, а й справжнього порадника та друга. Почалося все з маленького листа й анкети, які М. Плевако надіслав до Я. Жарка 28 червня 1931 р. як один із упорядників "Словника українських письменників", що готувався до видання силами ВУАН. Такі листи й анкети надсилалися усім письменникам, статті про яких передбачалося включити до цього видання, й складалися з прохання відповісти на питання творчого й біографічного характеру. Було в листі й ще одне прохання – розповісти про життя та творчість інших українських літераторів Кубані, повідомити їхні адреси тощо.

Яків Васильович охоче відповів на запитання й виконав прохання науковця. А за кілька днів, 5 липня того ж року, переборюючи почуття незручності, він пише М. Плевакові ще одного, приватного листа, в якому зважується повідомити: "За малим не 50 років минуло з того часу, коли була видрукована моя перша поезія..." і поцікавився можливістю підготувати видання його "Вибраних творів", де М. Плевакові пропонувалася роль упорядника з повним правом відділити і "одвіяти половину, а зерно видрукувати".

М. Плевако відгукнувся негайно, 14 липня 1931 р. тепло подякувавши за надіслані матеріали до "Словника...", водночас відповів і на прохання Якова Васильовича: "Я з великою охотою візьмусь за впорядкування збірки Ваших творів і надрукую їх ще може в цьому році. Висилайте все, що у Вас є друкованого і надто рукописного".

З цього моменту починається систематичне листування вченого й письменника, їхнє активне творче співробітництво, якому повністю віддається Яків Васильович, незважаючи ані на тяжкий фізичний і душевний стан, ані на певний песимізм – невпевненість, що книжка таки буде видрукована. Впевненість упорядника, його рішучість, повідомлення про те, що "Твори" уже внесено до видавничого плану "ЛІМа" ("Література і мистецтво") на 1933 рік, розвіюють останні сумніви, і до М. Плевако надсилаються всі видані до революції книжки поезій і байок Я. Жарка, 7 рукописних зшитків, уцілілих після обшуків, а згодом і

написана саме для цього видання автобіографія, на необхідності якої так наполягав упорядник.

М. Плевако не задовольняється одержаним: звертається до Інституту слов'янознавства з проханням ознайомити його зі спогадами Якова Жарка про видатних письменників та діячів української культури. Пояснюється це не тільки притаманною М. Плевакові професійною сумлінністю, а й високою порядністю у дотриманні даного слова, адже в одному з листів до письменника, від 25 грудня 1932 р., він попереджав: “Я хочу зробити гарне видання, а що воно буде і ювілейне, то треба з усякого погляду подбати про нього”.

Ознайомившись зі спогадами, М. Плевако ще раз звертається до Інституту – вже з проханням дозволити їх використати в майбутньому виданні, і в листі-відповіді від 16 червня 1933 р. одержує дозвіл на часткову публікацію цих матеріалів. Але скористатися одержаною згодою упорядник уже не міг.

8 травня 1933 р. на адресу Якова Жарка з видавництва надсилається письмове повідомлення, що вражає лаконічністю й відсутністю будь-яких мотивувань: “До Я. Жарка. Краснодар, Медведовская, 77. Через зміни настанов щодо видання Ваших творів видавництво не зможе їх тепер видати. Секретар (Підпис нерозбірливий)”.

Не важко здогадатися, через зміни яких “настанов” (і чиїх саме) майже підготовлене видання “Творів” українського письменника було відхилене видавництвом. Не важко уявити й те, наскільки міг уразити – й уразив! – Якова Васильовича цей убивчо лаконічний і дрібний (формат 6х20 см) аркушик паперу: одержати його він міг за тиждень, бл. 14 травня, й саме того ж дня вже опиняється в лікарні. Звістка, справді, була подібна громові, удар якого спопелив останні сподівання, що підтримували хворого і літнього письменника. Й цього, останнього жорстокого удару не осилило витримати його серце, вже підтяте стількома ударами й недугою: 25 травня 1933 року Якова Васильовича Жарка не стало.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, Яків Жарко – це передусім постать письменника-народника, культурного діяча народницького толку, який у своїй тривалій творчій еволюції пройшов різні художні фази – від реалістично- і романтично-народницької творчості до критично-психологічної (навіть з елементами модернізму у прозі); від лірики інтимної і пейзажної до поезії гострих політичних інвектив, поезії боротьби, до сатири громадянського звучання, світоглядних філософських мотивів. Це – людина глибоко інтелігентна, високої культури, митець свою духовність, що втілилася насамперед у літературній творчості, свій прогресивний світогляд насамперед успадкував від родини та найближчого оточення товаришів-письменників. І своє свідоме українське громадянство, свою глибоку любов до рідного краю він проніс через усе життя.

Незважаючи на пережиті сімейні трагедії, тривалу невлаштованість особистого життя (смерть багатьох членів родини Жарків від туберкульозу, зміну місць роботи і регіонів проживання) утвердження Я. Жарка як поета, розширення діапазону його творчості було постійним, що і визначає перспективи подальших розвідок і публікацій.

Література

1. Крикуненко В. Г. Украинская литература: российские адреса / В. Г. Крикуненко // Литературное зарубежье: проблема национальной идентичности. – М., 2000. – Вып. 1.
2. Історія української літератури. Кінець XIX – початок XX ст. : [у 2-х кн.] / [за заг.ред. О. Д. Гнідан]. – К. : Либідь, 1998.
3. Козак Мамай : [навч. посібн.-хрестоматія з української літератури] / [укл. В. В. Оліфіренко, В. К. Чумаченко]. – Київ – Донецьк – Краснодар : Козак МАмай, 1998. – 214 с.
4. Петренко Є. Д. Жарко Яків Васильович [Електронний ресурс] / Є. Д. Петренко // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3 : Е-Й / [редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.]. – 672 с. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Zharko_Ya.
5. Протест Прокуратури УРСР // Літературна Україна. – 1989. – 31 серпня.
6. Українські письменники. Біо-бібліографічний словник : [у 5-ти т.] / [відп. ред. Є. П. Кирилук]. – К. : ДВХЛ, 1963. – Т. 2. – 360 с.
7. Ф. 113, од. зб. 48–52; 74–76. Особисті документи, епістолярій.
8. Энциклопедический словарь по истории Кубани: С древнейших времен до октября 1917 года / [авт. идеи, сост., науч. ред., рук. авт. колл. Б. А. Трехбратов ; отв. за вып. Н. Г. Денисов ; редкол. : Алексеева А. А., Ачкасова А. Ф., Денисов Н. Г., Латкин В. В., Пятигора Л. П., Чистяков В. И.]. – Краснодар : Адыгея, 1997. – 560 с.

Анотація

Статтю присвячено осмисленню актуальної проблеми сучасного літературознавства – дослідженню життєдіяльності маловідомого високоталановитого письменника Я. Жарка – представника українського літературного процесу другої половини XIX – першої третини XX ст. Автором на основі аналізу наявних відомостей, архівних матеріалів та епістолярію осмислено інформацію й структуровано в узагальненому і систематичному викладі.

Ключові слова: Яків Жарко, письменник другої половини XIX – першої третини XX ст., актор, маловідомі письменники.

Аннотация

Статья посвящена осмыслению актуальной проблемы современного литературоведения – исследованию жизнедеятельности малоизвестного высокоталантливого писателя Я. Жарка – представителя украинского литературного процесса второй половины XIX – первой трети XX века. Автором на основе анализа имеющихся сведений, архивных материалов и эпистолярия осмыслена информация и структурировано в обобщенном и систематическом изложении.

Ключевые слова: Яков Жарко, писатель второй половины XIX – первой трети XX ст., актер, малоизвестные писатели.

Summary

This article is devoted to understanding the actual problems of modern literature, to the analyzing of the biography of Jacob Zharko. He is very talented but little-known writer, representative of Ukrainian literary process of the second half of the nineteenth – the first third of the twentieth century. The information is studied and structured in the generalized and systematic form on a basis of analyzing of available information, archival materials and epistolary by the author.

Keywords: Jacob Zharko, the writer of the second half of the nineteenth – the first third of the twentieth century, actor, little-known writers.